

O pučko-školskim čitankama do 1918.

JOSIPA
TOMAŠIĆ

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.12](https://doi.org/10.17234/9789533793467.12)

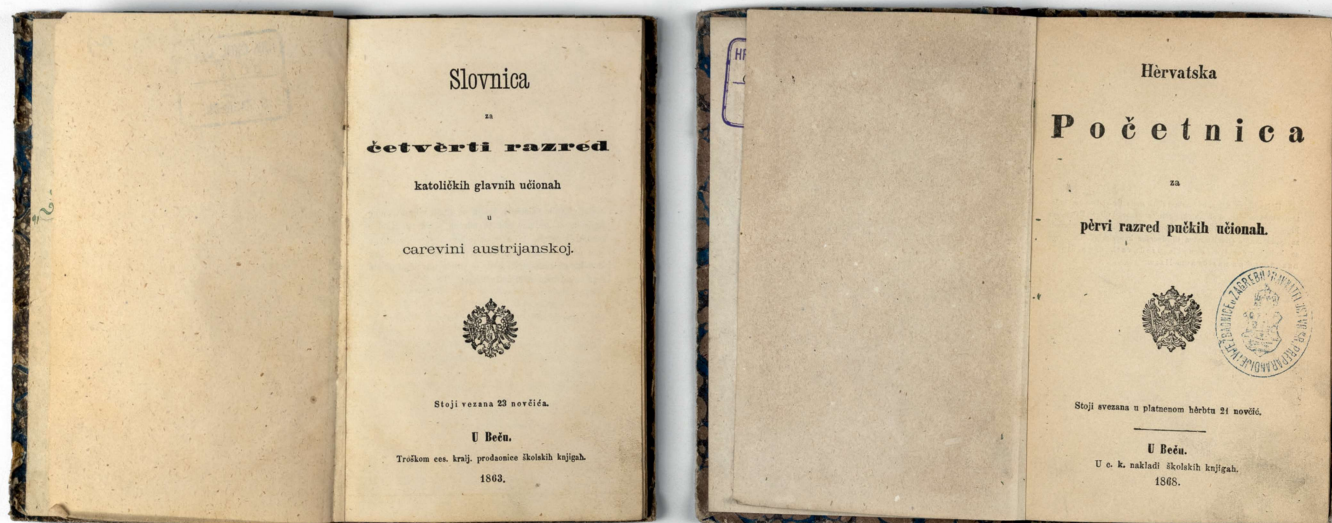
Nakon široko započetih procesa modernizacije školstva u Habsburškoj Monarhiji, pa tako i u hrvatskim krajevima, kojima je propisano opće i obavezno školovanje, Hrvatski pedagoško-književni zbor 1872. uputio je zahtjev za izradu novih čitanaka. Godine 1873. određeno je devet načela po kojima će se one izrađivati (Cuvaj 1910–1913, V). Pučkoškolske čitanke koncipirane su tako da obuhvate sve propisane predmetne sadržaje.

Nove čitanke, izrađene već do 1880. godine, uz estetsko-etički dio sadržavale su i *stvarnu* građu koja se učila u pučkim školama. Jedno od načela zahtijevalo je dekonfesionalizaciju osnovnoškolskoga sustava tražeći da se iz čitanaka trebaju isključiti štiva strogo konfesionalnoga sadržaja, a “imaju se u čitanke primiti štiva religijozno-moralnoga, povjesnog, prirodnoznanstvenog i gospodarstvenog sadržaja, zatim štiva, koja zbore o čuvanju zdravlja i njegovanju bolesnikâ, o uzvišenim momentima iz života velikih i odličnih muševa, pjesama umjetnih i narodnih, izvrsnih oblikom a sadržajem pobudnih i prikladnih shvaćanju mladeži, napokon izbor domaćih priča i poslovice” (Cuvaj 1910–1913, V). Tako čitanka nije obuhvaćala teme jednoga predmeta, nego je pokrivala građiva raznih područja, odnosno obuhvaćala je sve sadržaje koji su bili potrebni za svakodnevni život, a štiva su pratila te potrebe, što se vidi u njihovoj usmjerenosti na pouku i u tematskoj raznolikosti: od vjerskih tema, domoljubnih/rodoljubnih, zatim općenito književnih i jezikoslovnih do tema iz gospodarstva,

prirode, povijesti i geografije pa sve do tekstova o ljudskome tijelu i higijeni. Jedna od središnjih tema bila je domoljublje, a jedan je od osnovnih ciljeva čitanaka bio uliti učenicima ljubav prema domovini, što se postizalo “člancima o narodu, njegovoj vjeri, domoljublju, vjernosti, junaštvu i jeziku” (Jelavich 1992).

Prema *Naredbi kraljevske zemaljske vlade od 13. prosinca 1895.* propisana je jedinstvena obrazovna osnova za sve niže pučke škole neovisno o veličini škole, broju učenika i učitelja. Za hrvatski ili srpski jezik kao “naučni cilj” navodi se: “Mladež se ima osposobiti, da pravilno, lijepo i okretno čita pisanu i tiskanu latinicu i ćirilicu, da čitano razumije, te da svoje misli može usmeno i pismeno razgovijetno izraziti” (Kirin 1897). Sadržaji iz jezika obuhvaćali su, prema razredima, vježbe u govoru, stupnjevito usvajanje čitanja i pisanja, kao i čitanja s vježbanjem u govoru (1. razred), zatim čitanje i razumijevanje čitanoga s vježbanjem u govoru, pismene vježbe (2. razred), a tomu se u 3. i 4. i 5. razredu dodala slovnica (Kirin 1897).

Koncepcija čitanaka kao zbornika raznolika štiva namijenjena školskoj mladeži zadržala se dugo te sve do Drugog svjetskog rata nije bilo značajnijih promjena. Pučkoškolske su čitanke po tome bile slične pučkim kalendarima, koji su, osobito u 19. stoljeću, imali važnu ulogu u opismenjivanju i prosvjećivanju puka. Naglasak se stavljao na praktičnost tekstova i pouku koja se uvijek oblikuje kao priča. Kao i pučki kalendari čitanke su donosile tematski raznoliko štivo prilagođeno potrebama

♥ [A. Veber], *Slovnica za četvrti razred katoličkih glavnih učionah u carevini austrijskoj*, Beč, 1863.

♥ *Hrvatska početnica za prvi razred pučkih učionah*, Beč, 1868.

recipijenata — od općenite nauke o čovjeku, o astronomiji, prirodopisu, o uže književnim temama (pripovijetke, basne i pjesme), o zemljopisu, povijesnoj tematici (svjetska, slavenska i hrvatska povijest), poljodjelstvu i rukotvorstvu do pravila čudorednoga ponašanja, poučnih savjeta o zdravlju, higijeni i domaćinstvu, pa sve do pouka o državnome ustrojstvu, zakonima i dužnostima, vojničkoj službi i na kraju pouke o kršćanskoj ljubavi i domoljublju.

Pritom su sadržaji u čitankama, oblikovani uglavnom kao prozni tekstovi naglašene pouke i raznovrsne tematike, prilagođeni potrebama učenika i njihovim doživljajno-spoznajnim mogućnostima. Vrlo su često tekstovi bili oblikovani u formi dijaloga između oca i djece jer se upravo dijaloškom formom lakše postiže željen poučni učinak. U tekstovima toga tipa otac kroz dijaloške priče poučava djecu raznim za život potrebnim znanjima, npr. o ljudskome tijelu, odnosu duše i tijela, o prirodnim pojavama (snijeg, duga, rosa, kiša, grom) i sl.

Upravo je poučnost bila dominantno načelo izbora tekstova. Tako npr. *Prva slovnicka čitanka za pučke učione* (1870) donosi poučnu proznu priču o jeci ("Odziv", str. 10–11) koja uz pouku o prirodi poučava i o pristojnosti i lijepim riječima; u istoj se čitanci donose kraći prozni tekstovi o životima svetaca oblikovanim kao pouke za život, što je načelo nasljedovano još od srednjovjekovnih tekstova. Poučni tekst o Sv. Jeleni Križarici objavljen u *Drugoj slovnickoj čitanci* (1871, str. 110–111) popraćen je pučkom pjesmom. Velika je pozornost posvećena misionarskoj ulozi Ćirila i Metoda, pokršćavanju Hrvata i

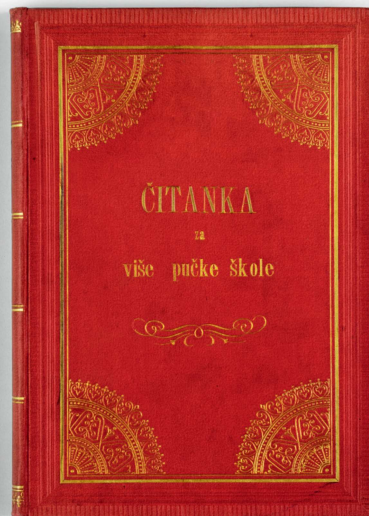
općenito vjerskim temama. Sadržaji iz povijesti bili su dobro zastupljeni, a obuhvaćali su razdoblje od doseljavanja Hrvata do suvremenosti. Kratki prozni tekstovi o odabranim osobama svjetske i domaće povijesti (npr. pripadnici vladajuće obitelji, Habsburgovci, biskupi i drugi crkveni dostojnici), o vojevanjima na Vojnoj granici i sl. oblikovani su kao pouka iz povijesti i domoljublja.

Odabranim se tekstovima često isticala vjernost i odanost hrvatskoga naroda Habsburškoj Monarhiji, kao i tema naklonosti habsburških vladara hrvatskim podanicima (Jelavich 1992). Isticao se i hrvatski antagonizam prema Osmanskom Carstvu, a osobito je isticana važnost i uloga Nikole Šubića Zrinskoga. U *Čitanci za pučke učionice* iz 1850. donose se, kao oprimjerenje vojničkih dužnosti i junaštva, tekstovi o epskim junacima upotpunjeni informacijama posredovanim epskom pjesmom: o Nikoli Zrinskome, Milošu Obiliću (donosi se Kačićeva pjesma), spominju se Kraljević Marko i Juraj Kastriotić Skenderbeg, te se tako ističe uloga koju su Hrvati imali u obrani Habsburške Monarhije. Snažno simboličko značenje u kontekstu odanosti Habsburgovcima i ideji carstva ima tzv. "Carevka", pjesma koja se često donosila na početku ili kraju čitanke (npr. *Čitanka za četvrti razred katoličkih glavnih i varoških učionah u Austrijskoj carevini*, 1861; *Četvrta čitanka za pučke učione*, 1879). Promjenom državnog okvira nakon 1918. na mjesto "Carevke" dolazi pjesma posvećena kralju Karadorđeviću.

Među književnim tekstovima dominiraju kraći prozni tekstovi, mahom poučni, koji završavaju poslovično ili stihovanom poentom, zatim usmene i pučke

✎ P. Zoričić, *Čitanka za pučke učionice u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1850.

✎ D. Basariček, *Čitanka za više pučke škole*, Zagreb, 1890.

pjesme, poslovice i zagonetke te basne. Od hrvatskih je književnika u pučkim čitankama najzastupljeniji Petar Preradović (npr. u čitanci iz 1870. objavljene su pjesme “Laka noć” i “Moja lađa”, ali bez naznake autorstva) te, kako navodi Jelavich (1992), Mažuranić sa svojim epom *Smrt Smail-age Čengića*. U *Čitanci za seoske opetovnice* (1896) sastavljača Ferde Ž. Milera Preradović je nazvan “jednim od književnih prvaka u nas” (str. 117), a uz njega se u kraćem proznom tekstu naslovljenom “Naša knjiga” donose osnovne informacije o hrvatskim književnicima Ivanu Gunduliću, Andriji Kačiću Miošiću, Ljudevitu Gaju i srpskom jezikoslovcu Vuku Stefanoviću Karadžiću. Tekst o Gunduliću, kojim simbolički započinje članak o hrvatskoj književnosti, učenicima daje kratak uvid u hrvatsku književnost Dalmacije i Dubrovnika od Marulića do Gundulićevih suvremenika ističući važnost koju je Dalmacija imala za razvoj hrvatske književnosti.

Tekstovi se, i prozni i stihovani, u pučkoškolskim čitankama često donose bez naznake autorstva, a usmenoknjiževni tekstovi bez popratnih informacija o mjestu zapisa i zapisivaču. Kategorija autorstva postaje važnom tek u čitankama nakon 1875. kada se, što je i jedan od zahtjeva reforme školstva, sve više inzistira na bilježenju autorstva. Npr. *Čitanka za seoske opetovnice* iz 1896. uz usmene pjesme donosi tekstove hrvatskih književnika s naznakom autorstva, npr. tekstove Augusta Šenoe, Ivana Trnskoga, Janka Jurkovića, Petra Preradovića, Ivana Perkovca, Adolfa Vebera Tkalčevića, Antuna Mihanovića, Mijata Stojanovića, zatim povijesne priloge Tadije Smičiklase, Mede Pucića, Josipa

Purića, da navedemo samo neke, te potpisane priloge sastavljača čitanke Ferde Ž. Milera.

Među književnim sadržajima osobit se naglasak stavlja na usmenoknjiževnu građu inzistirajući da “kod sabiranja gradiva ima se nada sve osobita pozornost i pažnja obratiti na zgodne narodne pjesme, bajke, priče, pripovijetke, zagonetke, poslovice i uopće na sve vrste narodnih umnih tvorina” (Cuvaj 1910–1913, V). Poslovice i zagonetke često su grupirane po temama (npr. poslovice o Bogu, o istini i laži). Usmena će književnost imati iznimno važno mjesto u pučkoškolskim čitankama, a uz usmene pjesme/priče potencirat će se i oni tekstovi koji uspostavljaju intertekstualni dijalog s usmenom književnosti.

Za razliku od suvremenih čitanaka pučkoškolske čitanke nisu bile opremljene dodatnim metodičkim aparatom, ali se vidi svijest priređivača/autora o potrebi prilagodbe građe, osiguravanja njezina razumijevanja, razjašnjavanja i opisivanja te čitkosti samih tekstova. Tekstovi su trebali govoriti sami za sebe, uz minimalna pojašnjenja, što se osiguravalo snažno naglašenom poukom. Tek se uz pokoji tekst ili informaciju donosi likovna ilustracija (npr. crtež srpa uz tekst o žetvi), a npr. *Čitanka za četvrti razred katoličkih glavnih i varoških učionah u Austrijskoj carevini* (1861) na kraju donosi korisnu uputu o izgovoru stranih imena. Nešto više metodičke svijesti pokazale su čitanke od 1870-ih godina pa tako *Druga slovnička čitanka* (1871) ispod kratka teksta o Austro-Ugarskome Carstvu donosi šest pitanja za usvajanje gradiva o domovini, a metodički blok pitanja za usvajanje gradiva donosi i uz tekstove o gorama i gradovima Carevine.

SRPSKA ČITANKA ZA SREDNJE ŠKOLE

Čitanke za niže razrede srednjih škola, osobito za prva dva razreda, treba da su sastavljene od članaka, što se podudaraju ne samo s intelektualnim nivaeuom učenikâ, nego i s metodom obuke u nastavnom jeziku. [...] Kad bi čitankama bila samo ta svrha, da se iz njih učenici uče čitanju u školi i kod kuće, onda bi naše "Čitanke hrvatske" za prva dva razreda — osobito ona za II. razred — potpuno zadovoljavale svojoj svrsi. Ali čitanke za prva dva razreda ne služe samo toj svrsi; one imadu u prvom redu služiti vježbanju u nastavnom jeziku prema propisanoj naučnoj osnovi. Onaj, koji ima tu svrhu na umu, birat će prema tome i članke. Što su niži razredi — to će biti i kraći, lakši i razumljiviji članci, pisani prostim naivno-narodnim stilom.

—
V. Rožić, *Nastavni vjesnik*, 1899.

Uz latiničko pismo pučkoškolske čitanke donosile su i tekstove pisane ćirilicom. Ćirilica je u pučke škole uvedena 1861. godine, a ozakonjena je Mažuranićevim zakonom o školstvu 1874. (usp. Jelavich 1992). U čitankama se, i onima prije 1861, kombiniraju latinički i ćirilički tekstovi, a često se na kraju čitanke donosi poglavlje o ćiriličkoj azbuci upotpunjeno primjerima ćiriličkih tekstova i poslovice iz Karadžićeva zbirke.

Koncepcija čitanaka pokazuje koliko se odabranim tekstovima pokušavalo odgovoriti na potrebe pučkoškolskih učenika i društva u cjelini, ali su se jednako tako te potrebe oblikovale te se osiguravalo usvajanje određenih obrazaca ponašanja i djelovanja, sve u skladu s idejom o pučkoškolskim čitankama kao ključnim prosvjetiteljskim publikacijama koje su "središte moralnoj i estetičkoj obuci; njima se ima mladež uvađati nesamo u poznavanje jezika nego i u sav duševni i narodni život svoga naroda" (Cuvaj 1910-1913, V). Snažna ideološka pozadina pučkoškolskoga obrazovanja koje treba "uza svoju opću obrazovnu svrhu služiti i kulturnim ciljevima svoga naroda" reflektirala se u čitankama koje su trebale biti sastavljene "u takovu duhu, da se njima jednokrvna ali rastrgana braća, što više duševno zbližuju, a time narod kulturno ujedinjuje" (Isto).

Preporučene školskim vlastima od c. kr. ministarstva za bogoštovlje i nastavu

odlučkom 9. januara 1897 br. 31968/96

Pridržana su sva prava

Kriminologija C. Angerer-a i Gschl-a u Beču

Naklada društva za razmolavačku umjetnost u Beču

Nathan H. Leifer

Thank Fridelike Jaspers u Helo

 Zidna tabla "Šipčanica" (Trnoružica), Slike za školu i kuću, Beč, 1896, HŠM MP 30765.